

ával kibontani szárnyait és így nincs helye a mi veszteségünk emlegetésének. Őszinte szívvel mondunk Isten hozzádot lapunk kitűnő munkatársának, és kívánjuk, hogy mind beteljesedjék az a sok szép terv és remény, amit ez az áthelyezés fokozhat...”

Ezzel nemcsak Babits szereplése ért véget a Fogaras és Vidéke hasábjain, hanem

a költő is búcsút inthetett a kis vidéki városkának, nyomasztó légkörének, magányos sétáinak a Papírmalom ligetében, és a „vasárnapok bús álmodója” szabad szívvel távozhatt az albrétli szobájából, „a bús remetekből!”

Salló László

A befejező mondat regénye – a regény befejező mondata

Regény-e a befejezetlen regény? Ha egy regény utolsó mondata hiányzik, azt mondjuk: nincs kész, befejezetlen. Viszont nem mondjuk, hogy nem regény.

Ha azt állítjuk, hogy valami befejezetlen, állításunk magában hordozza a befejezhetőségét. Hiszen feltételezünk egy struktúrát, ami megfelelhet mondjuk egy mély lélegzetnek, mely elegendő levegőt – és így lendületet és energiát – juttat a tüdönkbe ahhoz, hogy tüsszentünk. Persze van úgy, hogy a tüsszentés elmarad... Mit is jelent „befejezés” szavunk? „...valamely cselekvésnek, történésnek, folyamatnak végső mozzanata, lezárulása, vége” – írja a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Ahhoz, hogy a befejezhetőségről szóljunk, a cselekvésnek, történésnek, folyamatnak – szó ami szó – el kell kezdődnie. Ami viszont csak akkor lehetséges, ha ehhez megfelelőek a körülmények (azaz lehetővé tesszik vagy előidézik ezek kezdetét). Ilyen „körülménynek” nevezhető egy felháborodás, a többiekétől eltérő vélemény, vagy bármilyen szükséglet okozta késztetés. Ha tovább gombolyítjuk a fonalat, elérkezünk egy igen fontos fogalomhoz: a fogékonysághoz, a fülhöz, mely a hallásért van. Ahhoz tehát, hogy eljussunk a címbéli gondolathoz, elsőként a gyújtópontot kell vizsgálni. Hogyan is áll Bulgakov *Mester és Margarita* című regényében a fogékonyság és a reakciókészség kérdése? Mi is az a jelenség, melyen leginkább vizsgálható e probléma?

A húszas évek Moszkvájában hirtelen és váratlan felbukkan egy óriási, éles tü-

kör: Woland és kísérete. Igaz, maga Bulgakov sátánnak is nevezi ezt az úriembert, mégis jelentősen eltér a már ismert sátánalakoktól. Talán a legjelentősebb különbség, hogy ellentétben a többiekkel, nem rombol és nem megront, hanem egyszerűen csak láttat. Nem helyez papírgalacsinokat az ablakpárkányra (már nem szükséges), viszont nem röstell egy kis kereszt-huzatot előidézni.

Egy szó, mint száz: különös események történnek. Meglepi dolgok kerülnek egymás mellé, egy kis napraforgóolaj és egy levágott fej, alsónadrág és szentkép, elegáns dámák ragyogó toalettjei és pucér feneketek... Mindez, mint afféle nem karcsúsító tükör – éles kritika. Woland tehát nem az igaz úton járó ember megrontásával foglalkozik – szemben például *Goethe Mefistójával* –, hanem áldozatai lábát önön gyengesegekbe gabalyítja. Jól példázta ezt Woland Varieté-színház-beli működése: „...csak egyszerűen látni akartam a moszkvaiakat... én csak ott ültem és néztem a moszkvaiakat...” (18. fejezet). A másik, igen lényeges szempont, amelyben Woland eltér „kollégáitól”, hogy nem az égető, föld alatti pokol, hanem a felszín őröge. E két jellemző tulajdonsága érthető módon erősen egymásba fonódik. Woland világa annyira rossz, amennyire az általa próbára tett, s tükrözött világ. Annak elle-

nére, hogy nagyon is önálló alak, amiatt, hogy tettei mindig valakire irányulnak, s amiatt, hogy lényege, hogy tükör és mérce legyen, hatása leginkább a „célpontokon” keresztül vizsgálható.

Ha visszatérünk a fogékonyság kérdéséhez, érdekes dolgok tűnhetnek szemünkbe. Abból a szempontból, hogy Woland látogatása mennyire volt „eredményes”, a szereplőket külön csoportokra osztom. Az elsőbe tartozik például Alojzij Mogarics, aki a Mester feljelentője s a Wolandnak köszönhető elégtétel után sem hajt fejet:

„...nem törték meg a sors csapásai, két héttel később már csinos szobában lakott a Brjusov utcában, s néhány hónappal később elfoglalta Rimszkij íróasztalát” (Epilógus). Alojzij Mogarics mellé sorolom Berliozt, az abszolút öntudatlan önhippés megtestesítőjét. A fogékonysági skálán szintén a legalsó helyeket foglalják el a Varieté-színház pucér áldozatai. A felsoroltak önmagukkal, lényükkel,

lényegükkel semmilyen szinten nincsenek tisztában. Érzékenységüket, fogékonyságukat, nyitottságukat elvesztették. A világot mindössze racionális, anyagi valójában élük meg ezek az ördögi körbe zárt alakok. Meggyőződésük, hogy sorsukat maguk irányítják, miközben e „maguk irányította” sors csapásaitól nyögnek. Mindezt azonban teljesen öntudatlanul élük meg.

A második csoportba tartozik többek között Varenuha és Lihogyejev alakja, akik ha nem is tudatosan, de valamiféle javulást tanúsítanak. A fogékonyság, s a tudatosság létrájának harmadik fokán áll Hontalan Iván és a Mester. Hontalan sejt, érez valamit. Két fő gondolat fogalmazódik meg fejében, mikor Wolanddal találkozik: 1. felismeri, hogy Woland nem egy

bolond; 2. felmerül benne a gyanú, hogy Berlioz halála netán az ő műve (4. fejezet). Hontalan egyértelmű tanúbizonyságot tesz fogékonysága, érzékenysége mellett. Mégis megbotlik – képtelen a feladattal megbirkózni, az ellentmondásokat feloldani.

Mikor azon a bizonyos gribojedovi feltűnésén elhangzik a kérdés, hogy mi a neve Berlioz gyilkosának, mindössze ennyit mondhat: „– A neve! Az ám, ha tudnám a nevét! – kiáltott fel Iván kétségbeesetten.

– Nem tudtam elolvasni a névjegyt.” Iván a következő dolgokat sorolja fel

Woland nem ítélőbíró, nem az igazságszolgáltatás embere. Hétköznapi kisszerűségükbe süppedt, apró földi javaikhoz görcsösen ragaszkodó emberek kritikusa csupán. A fogékonyság szempontjából állítom sorba a regény néhány alakját, mondhatnám, hogy abból a szempontból is egyúttal, hogy ki milyen fokon éli meg a racionalitás kudarcát. Hiszen Woland kritikájának ez igen fontos része.

Wolandról: nem ismerjük, nem tudjuk a nevét, akcentussal beszél, tehát idegen, így aztán elkapni nem lehet.

Egyelőre a fogékonyság skálájáról szóltam, elnevezhetném e skálát a tudatosságról s így Hegel nyomán a szabadságról is („A tudatlan nem szabad”), mert ez a három fogalom igen összetartozik. Ahhoz, hogy valami mellett vagy ellen tudatosan voksolhassunk, tisztában kell

lennünk a helyzettel. Ahhoz viszont, hogy tisztában legyünk vele s így birtokolhassuk, legelső lépésként néven kell neveznünk, meg kell értenünk. Itt botlik meg Iván, érez, sejt valamit, de nem érti a dolgokat, nem fogalmazza meg azokat. „Az ember üldözi, de utolérni nem tudja” – olvashatjuk elkeseredett szavait a 8. fejezetben.

Az úton előbbre jár, mégis szintén megtorpan a Mester. Kérdez, keres, a wolandi problémafelvetésre Woland megjelenése előtt (nélkül) is nyitott és fogékony, ennek nyoma a regény – az a bizonyos, hosszú ideig befejezetlen. Tartósan tragikus helyzetének két fő forrása van, az első a regény befejezetlensége, a Jesua-Pilátus konfliktus megoldhatatlannak tűnő mivolta, a második a szembekerülés regénye bírálóival.

Woland nem ítélőbíró, nem az igazságszolgáltatás embere. Hétköznapi kisszerűségükbe süppedt, apró földi javaikhoz görccsösen ragaszkodó emberek kritikusa csupán. A fogékonyság szempontjából állítom sorba a regény néhány alakját, mondhatnám, hogy abból a szempontból is egyúttal, hogy ki milyen fokon éli meg a racionalitás kudarcát. Hiszen Woland kritikájának ez igen fontos része. Az ember elveszítette érzékenységét a lényeg iránt, ami nem más volna, mint a teremtmény-elv és a teremtő-elv egységének világos tudata – írja *Török Endre*. Ha szem elől tévesztjük a teremtőt, értelmét veszti teremtmény szavunk is – az ember abban a hitben, hogy kezében élete kulcsa, vaskapukat zár be maga körül. „Nem vagyunk urai az eseményeknek, melyek ellenünk fordulnak” – írja *Ionesco*. Nem véletlen, hogy Margarita a bál utáni reggelen a kandúr sakktabláján élő figurákat fedez fel (24. fejezet). Az ép és egészséges ember tudatos, szemlélődő, vizsgálódó viszonyban van önmagával. Nyitottságának lényege az igény és a szűkség az újabb és újabb kérdésfeltevésre, mely a felismert és átélt végtelenből táplálkozik. Ezért lényeges olyan nagyon Woland látogatásának az az aspektusa, hogy a lefelé fordított arcú, racionalitásukba bezárkózó-bezáródó emberek világában a transzcendenciát képviseli. S ilyen módon kapcsolódik a jesuai világhoz.

A hágsó negyedik fokán látom Margaritát, ki belép a wolandi tükörvilágba, vállalja és szembeszáll vele. Hosszan lehetne elemezni Margarita alakját, szerepét, itt a kevés hely miatt csak a számomra legfontosabbat szeretném hangsúlyozni: Margarita fogaskerékszerepét a wolandi és a jesuai világ között. Mikor Woland felteszi Margaritának a kérdést a bál után, mely arra vonatkozik, hogy a szolgálatáért mit kíván (holott jól tudja, hogy eredeti vágya és célja az volt, hogy a Mestert visszaszerezze), Margarita kilép a körből, s teljesen – külső és belső narrációs szinten is – meglepő módon annyit kér, hogy a (gyerekét zsebkendővel megfojtó) Fridától vegyék el a gyilkosságára emlékeztető kendőt: „Az egyetlen megoldás talán, hogy rongyokat

szerezzünk és gondosan betömködjük hálósobám minden hasadékát. ...az irgalmasságról beszélek – magyarázta Woland, és villogó szemét egy pillanatra sem vette le Margaritáról. Az irgalmasság néha álnokul, váratlanul behatol a legkisebb résen is. Azért említettem a rongyokat...” (24. fejezet). Margaritának ez a kérése teremti meg a talajt a regény befejezéséhez, azaz Pilátus feloldozásához s így a Pilátus-Jesua konfliktus feloldásához. Ez az egyetlen kérés jelenti a fordulópontot.

Ellentétben *Barabás Judittal*, aki azt írja, hogy „...Jesua-Jézus maga a feltétlen és abszolút hit az emberben”, úgy vélem, hogy Jesua-Jézus maga a feltétlen és abszolút bizonyosság az erőszakspirál lezárhatóságában. „Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. – Én pedig azt mondom néktek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék, és imádkozzatok azokért, akik háborgatnak és kergetnek titeket” (Máté, 5:43-44). Ezt az „én pedig azt mondom” fordulatot halljuk Margarita szájából. Jó, láttam, ki miként szenved saját hibájából, gyengeségéből, bűnéből, én pedig azt mondom néktek, vegyétek el tőle a kendőt. Egészen addig, a wolandi igaz és igazság uralkodott, míg Margarita a Jesua-féle igazság képviselőjeként ki nem mondta kérését. Ezért értelmetlen Lévi Máté bosszúvágya és Pilátus titkos gyilkossága. Ezek a szándékok és aktusok hátrafelé ütnek, a jesua-jézusi magatartás lényege ezzel szemben az előremutató alázat. Az ellenség – az ellenségesség legyőzésére egyetlen módszer van: „Azért, ha éhezik a te ellenséged, adj ennie; ha szomjúhozik, adj innia; mert ha ezt míveled, eleven szenet gyűjtesz az ő fejére” (Róm, 12:20). A „szót szó követ”, bűnt bűn követ láncolat lezárásának ez az egyetlen útja.

S mi is az, ami ellen annak a bizonyos ördögi hálósobának a részeit be kellene tömködni? „Legyetek azért irgalmasok, mint a ti Atyátok is irgalmas” (Lukács, 6:36).

Két igazságfogalom mérkőzik itt egymással: a Woland-féle evilági kritika, pusztá

tükrözés és láttatás és a jesua-jézusi „tarsd oda a másik orcádat is” gondolata, a Róma-beliekhez írt levél keresztény életszabályai közt olvasható „Ne győztesse meg a gonosztól, hanem a gonoszt jóval győzd meg” (Róm, 12:21) parancsa bontakozik itt ki a Woland–Frida–Margarita-háromszögben és folytatódik a Woland–Pilátus–Mester-háromszögben, hogy végül elérkezzen Pilátus és Jesua találkozására, a megváltás kiteljesedése, a regény befejezése.

Ha Pilátus alakját el kellene helyezni a fentiekben vázolt fogékonysági listán, valószínű, hogy nem kerülne a legelső fokra, hiszen felismeri Jesua ártatlanságát. Ellenben nem jut tovább ennél, mivel megöli Júdást. Ismét bekapcsolódik tehát a láncba, az emberellenesség ellen élő Jesua halálát okozó gyilkosává lesz. Bulgakov részéről kiváló indirekt bizonyítási módja ez „a gonoszt is jóval győzd meg” helyességének. Hiába nincs történeti hitele e leírásnak, gondolatilag teljesen helytálló illusztráció.

Térjünk csak vissza a legelső kérdéshez! Mi a helyzet a befejezetlen regény-nyel? Margarita a regényíró Mestert nevezi el Mesternek. Az igazságot kereső, s Margarita érzései szerint jó úton haladó Mester mellé szegődik társul, az ő megmentéséért küzd Woland oldalán, az elégetett regény maradványait őrizgeti féltett kincsként. A Mester a kereső, a nyitott, a kérdező – ennek termése a befejezetlen írás. Az ember magában hordja a végtelen és örök tudását, ugyanakkor állandóan tapasztalja a mulandót, ami szükségszerűen feszültséget okoz. E feszültség munkált a Mesterben is és ez ösztönözte arra, hogy írjon, azazhogy kérdezzen. Ugyanakkor azzal, hogy befejezetlen regényén keresztül felismerte korlátját, a hegeli gondolat-

menet értelmében már túl is volt rajta. Hiszen Hegel szerint a korlátról tudni annyit, mint a korlátlanágban biztosnak lenni. Szemben a fogékonysági lista legelső során levőkkel, kik tudatlanságuknál fogva korlátaikról sem tudnak s így elvesznek, hiszen nincs mit kérdezzenek, hát választ sem kaphatnak. Margarita Woland segítségével hozza a jesuai választ: az erőszakspirál lezárását, a megoldást, a megbocsátás tökéletes kiterjeszttségének felismerhetőségét, elfogadhatóságát. Így nyer értelmet Woland „Kézirat sosem ég el” (24. fejezet) kijelentése. A szándék, a nyitottság, a keresés, a kérdezés, a fogékonyság, a fül örök fogalmak: „Zörgessetek és megnyitattik nektek” (Máté, 7:7). Egyetlen gondolat erejéig szeretném felidézni *Karácsony Sándor* idevágó gondolatát, aki határozottan kiemeli, hogy (számára) ezek az ajtók belülről vannak bezárva, ránk zárva.

Woland bemutat, Jesua kiutat mutat. Ahhoz, hogy a megoldáshoz eljussunk, szükséges, hogy világosan értsük a problémát, fogékonyak legyünk a kritikára, az vezet ugyanis a bűnbánathoz, ha bűneinket, engedetlenségünket felismerjük, mindezek mellett pedig szükség, hogy kérjünk és zörgessünk – csak így juthatunk el a megoldáshoz, annak felismeréséhez. Woland tükröz és láttat, írtam – nem mást, mint a korlátot. A kérdés értelemszerűen az, hogy kit milyen készségi fokon ér e „mutatvány”, a jesuai magatartás pedig lépés a korláton túlra, így maga a korlátlanág. Pilátus a wolandi és a jesuai világ háttára, a korlátlátó és korlátlépő ember. Pilátus tizenkétezer holdtölte óta szenved. A szenvedő ember vigasztalható. Pilátus vigasztalható.

Zolnai Anette Réka